

KLANICZAY TIBOR

„ZRÍNYI MIKLÓS” CÍMŰ DOKTORI DISSZERTÁCIÓJÁNAK VITÁJA

1954. július 7-én rendezte a Tudományos Minősítő Bizottság Klaniczay Tibor „Zrínyi Miklós” című doktori disszertációjának nyilvános vitáját. Az értékezés opponensei: Kardos Tibor, az MTA levelező tagja, Tolnai Gábor, az MTA levelező tagja és Elekes Lajos, a történettudományok doktora. Az azóta Kossuth-díjjal kiüntetett mű körül kialakult vitában részt vett még Pais Dezső akadémikus és Bán Imre egyetemi docens is.

Az opponensek Klaniczay Tibor művét egészében valamennyien elfogadták, csupán egyes részleteivel szemben voltak ellenvetéseik. A három opponens véleményét témák szerint csoportosítva együtt ismertetjük.

Jelentése elején mindhárom opponens igyekezett lemérni azt, hogy Klaniczay Tibor műve mivel gyarapította a magyar marxista irodalomtörténetírást. Egységesen megállapították, hogy Klaniczay előtt hatalmas feladat állt: Zrínyi óriási fontosságú irodalmi, politikai és katonai tevékenységének helyes arányokban való ábrázolása, a hatalmas életmű számos tisztázatlan pontjának felderítése új kutatások segítségével, s a nagy mennyiségű polgári Zrínyi-irodalom kritikai feldolgozása. E feladatokat az opponensek szerint Klaniczay legnagyobbbrészt jól oldotta meg.

Valamennyien kiemelték a szerző elmélyült anyagismeretét, a mű szilárd marxista—leninista eszmei megalapozottságát. Elismeréssel illették azokat az új részletkutatásokat, amelyeket a Zrínyi-kérdés számos területén végzett Klaniczay, valamint a polgári tudomány eredményeinek mindenütt példás kritikai feldolgozását.

Részletezve az eredményeket, mindhárom opponens első helyen emelte ki azt, hogy Klaniczaynak sikerült először teljes mélységében feltárnia Zrínyi kapcsolatait a korábbi magyar irodalmi hagyománnyal, így Balassi költői iskolájával, a XVI. századi magyar epikával, Magyar Istvánnal s rajta keresztül a reformáció eszmevilágával stb. A szerző az opponensek szerint ezáltal feloldotta azt az elszigeteltséget, amelybe Zrínyit a polgári irodalomtörténetírás helyezte, és kijelölte pontos helyét a magyar irodalom fejlődésének egészében.

Az egyes Zrínyi-műveket elemző fejezetek közül mindhárom opponens első helyen emelte ki a Vitéz Hadnaggal foglalkozót, mint a helyes marxista forráskutatás iskolapéldáját.

Egyhangú dicséretben részesítették s a könyv egyik legnagyobb értékének nyilvánították a Szigeti Veszedelem művészi elemzését. Kardos Tibor és Tolnai Gábor itt külön is megdicsérte azt a műelemzést, amelyet Klaniczay az eposz X. énekéről nyújtott.

A fentiekén kívül Kardos Tibor nagyra értékelte a Török Áfiummal, a Mátyás-tanulmánnyal s a Zrínyi-hagyomány továbbélésével foglalkozó részeket. Az egyes művek forrásainak elemzése kapcsán Kardos rámutatott arra, hogy Klaniczay meg tudta találni a módját annak, hogy a forráskutatás segítségével feltárja és értékeli Zrínyi munkamódszerét is. Ugyancsak Kardos Tibor méltatta azt a tényt, hogy Klaniczay felveti Zrínyi népiességének kérdését, valamint foglalkozik Zrínyi és a jobbagyság viszonyával. — Elekes Lajossal egybehangzóan megállapította, hogy Klaniczay nagy vonásaiban helyesen ábrázolja Zrínyi emberi és művészi fejlődésének útját.

Elekes Lajos Klaniczay történeti elemzéseit vizsgálva igen figyelemreméltónak, történetírásunkra is serkentőnek minősítette a Habsburg-udvar magatartására, a hatvanas évek hadjárataira és Zrínyi politikai koncepciójának továbbélésére vonatkozó megállapításokat.

A mű érdemeink méltatásán kívül bőven foglalkoztak az opponensek a vitatható részekkel is.

Tolnai Gábor beszélt a disszertáció keletkezési körülményeiről s megállapította, hogy az a kilenc év, amely alatt Klaniczay könyvét dolgozta, egybeesik a magyar marxista irodalomtörténetírás kialakulásával. Irodalomtörténetírásunk a helyes utat természetesen nem tudta egy csapásra megtalálni, s a kezdeti idők gyermekbetegségeiből nem egy óhatatlanul befolyással volt Klaniczay művére is. A disszertáció műfaját vizsgálva az opponensek általában helyesnek találták, hogy Klaniczay a történelmi életrajz formáját választotta. A műfajból adódó nehézségeket azonban a bírálók véleménye szerint nem mindenütt sikerült legyőznie. Kardos és Tolnai szerint a történelmi és irodalomtörténeti módszerrel megírt részek váltakozása zavarja a mű egységét. Kardos az analitikus és szintetikus módszer alkalmazásának arányát sem találta szerencsésnek. Az ilyen összefoglaló jellegű monográfiában szerinte a szintézisnek kellene túlsúlyban lennie, a részletelemzéseket pedig jó lett volna Klaniczaynak külön cikkekben publikálnia. Elekes Lajos ugyancsak a műfaji problémákból kiindulva megállapította, hogy Klaniczay igen helyesen Zrínyi munkásságát egységnek fogva fel, sokoldalúságában és történeti összefüggéseiben igyekezett azt ismertetni. A helyes arányokat Elekes szerint mégsem sikerült mindig megtalálnia. A kor ábrázolása — mondotta — némileg háttérbe szorul a hős tevékenysége mellett, az utóbbiban pedig a költő lényegesen nagyobb teret kap, mint a hadvezér és politikus. Ebből következik Elekes szerint a könyv legnagyobb hiányossága is, ti. az, hogy a kor, a társadalmi összefüggések rajza nem eléggé mély, némileg elnagyolt. A szerző ugyan behatóan foglalkozik egyes történelmi helyzetek, események ismertetésével, jobbra olyanokéval, amelyek Zrínyi személyére, illetve a tőle irányított harcoknak menetére közvetlenül hatottak. Kevesebbet foglalkozik az ilyen események mögött húzódó, bennük kifejeződő társadalmi problémákkal, még kevesebbet a kor alapvető problémáival. Hiányolta Elekes az áruterelés, az osztályharc és a függetlenségi harc részletesebb önálló elemzését, a hazai központosító törekvések társadalmi bázisának ismertetését. Kétségtelen — mondotta Elekes Lajos —, hogy az irodalomtörténésznek joga témájából kiemelni és behatóbban tárgyalni a szorosabban irodalmi

vonatkozásokat, de ha Klaniczay ezt akarta tenni, akkor eljárását egy rövid előszóban jeleznie kellett volna.

A könyv egészét érintő sőt egész irodalomtörténetírásunkra jellemző hibának minősítette Tolnai Gábor az európai távlatok hiányát. Klaniczay szerinte a XVII. századi Európa szellemi életét csak annyiban vázolta, amennyiben Zrínyi közvetlen kapcsolatait az egyes jelenségekkel kimutathatók. Tolnai Gábor szerint ez kevés. Hogy az olvasó helyesen érzékelhesse Zrínyi szellemi környezetét, legalábbis utalni kellett volna számos nagy kortársára. A provincializmus veszélyével Kardos Tibor is foglalkozott. Ő ezt különösen Zrínyi olasz kapcsolatainak elrajzoltságában látta.

Ezzel hozható kapcsolatba a disszertációnak az a Tolnai által is említett hiányossága, hogy Klaniczay nem értékeli kellőképpen Zrínyi ifjúkori itáliai tanulmányútját. Kardos Tibor szerint ezenfelül hiba még az idegen megszállás ellen küzdő olasz irodalom Zrínyire gyakorolt hatásának elhanyagolása. Zrínyi velencei kapcsolataival sem foglalkozik Klaniczay eleget. A Szigeti Veszedelem forrásait tárgyalva az olasz barokk epikának, különösen Marinónak hatását is alábecsüli. Kardos szerint Klaniczay csak motívumátvételtől beszél ott, ahol Zrínyi ennél sokkal többet, barokk stíluseszmenyt is átvett. Ehhez a kérdéskomplexumhoz kapcsolódik Kardosnak az a véleménye, hogy a Vitéz Hadnaggal foglalkozó tézisekben Klaniczay helytelenül értékeli Machiavellit, belső ellentmondásait elhanyagolva, és a tacitistákat, amikor irányszatukat egységesen reakciósnek minősíti.

Nemcsak a nyugat-európai népekkel való kapcsolatok ábrázolását illeték bírálattal az opponensek, hanem Elekes Lajos azt is kifogásolta hogy Klaniczay nem foglalkozott eléggé behatóan Zrínyinek a horvát történelemben betöltött szerepével.

A polgári szakirodalom kritikai felhasználásával — mint már említettük — az opponensek meg voltak elégedve, Tolnai Gábor és Elekes Lajos azonban nehezményezte az összefoglaló kritikai fejezet hiányát.

A mű egészét érintő bírálatok után azokat a kifogásokat ismertetjük, amelyek csak egyes részletkérdésekre vonatkoznak.

Így Kardos Tibor a „Harc a nemzeti abszolutizmusért” c. téziscsoportban a „nemzeti abszolutizmus” terminus használatát nem tartja szerencsésnek Zrínyivel kapcsolatban. Nem értett egyet ugyanitt Klaniczaynak azzal a megállapításával sem, hogy a katonai kérdések kívül estek a magyar puritánok látókörén.

Elekes Lajos és Kardos Tibor is bírálta a horvát parasztfelkelés és Zrínyi viszonyáról szóló részeket. A tézisek fogalmazása itt Kardos szerint lényegesen jobb, mint a kéziraté, amely, mint azt Elekes részletesen kifejtette, Zrínyi magatartását kissé szépíti, elkendőzve azt, hogy Zrínyi minden emberségsége ellenére megmaradt a feudalizmus keretein belül. Zrínyi politikai magatartását ábrázolva Kardos és Elekes véleménye szerint még néhány kisebb hibát követett el Klaniczay azáltal, hogy nem vette eléggé figyelembe a történelmi valóságot. Így a fiatal Zrínyit hol fejletlenebbnek ábrázolta, mint amilyen volt, hol pedig olyannak állította be, amilyen csak érettebb korában lett.

Elnagyoltnak találta Kardos Zrínyi és főúri környezete viszonyának ábrázolását is, aminek következtében elsikkad szerinte például az a tény, hogy Zrínyi a Szigeti Veszedelem Magyarországnak főúri családjai számára írta, s általában Zrínyi és nemesi olvasóközönsége viszonyának ábrázolása

nem kielégítő. Ide tartozik Elekesnek az a megjegyzése, hogy Klaniczay elhanyagolja az északkeleti megyék köznemességének szerepét a Habsburg-ellenes függetlenségi mozgalmakban, s ugyanakkor a század közepén létrejövő ellenzéki főúri csoportosulást túlbecsüli.

Úttörő munkát végzett a szerző a bírálók szerint Zrínyi népiességének feltárása terén, de minden kérdést megnyugtatóan itt sem tudott megoldani. Kardos szerint Zrínyi népiességének döntő kritériumát, azt, hogy műveiben össznépi érdekekért küzdött, Klaniczay nem tudta megfogalmazni. — Elekes szerint a Szigeti Veszedelemben tükröződő népi szemléletre helyesen hívja fel Klaniczay a figyelmet, de túloz, amikor a szigetvári hősokeket egyértelműen népi hősokeknek minősíti, s adós marad annak magyarázatával, hogy milyen áttételeken keresztül, hogyan kerültek be a főúr Zrínyi gondolatvilágába a népi szemlélet elemei.

Zrínyi gondolkodásának polgári elemeiről szólva Elekes helytelenítette a felvilágosodás ideológiájára való utalást Klaniczaynál. Szerinte Zrínyi inkább a reneszánsz gondolkodókra emlékeztet. Ugyancsak Elekes hiányolta annak pontosabb meghatározását, hogy hogyan értelmezi Zrínyi a népfeltség elvét és a „közjó” fogalmát.

Tolnai Gábor felvetette azt a kérdést, hogy érdemes lenne megvizsgálni Zrínyi kapcsolatát a vallási türelem eszméjének XVII. századi magyar polgári képviselőivel. E kérdéssel kapcsolatban Elekes a Zrínyinél található deista elemek alaposabb vizsgálatát hiányolta.

A Szigeti Veszedelem egészében igen kiváló elemzésében is megjelöltek a bírálók néhány problematikusságot. A külföldi példaképek kérdését az európai távlattal kapcsolatban már említettük, az eposz népiességének vitás problémáit szintén. Az egész elemzés hibájának azt tartotta Kardos Tibor, hogy módszere túlságosan logikai és didaktikus, s így nem érzékelteti eléggé a költői alkotás létrejöttének spontán folyamatát, és a tudatos publicisztikai elemeket nem választja el elég határozottan a művésziektől. — Ugyancsak Kardos Tibor szerint a Szigeti Veszedelem realista jellegét helyesen állapítja meg Klaniczay, de nem mutatja meg azt, hogy típusai hogyan születnek meg a heroikus eszményekből és a költő egyéni élményeiből. Nem hangsúlyozza, hogy a Szigeti Veszedelem a világirodalom egyetlen olyan nagy eposza, amelyet hős katona írt. Általában a históriás ének hagyományát túlságosan hangsúlyozva, nem magyarázza meg Klaniczay a Szigeti Veszedelemet mint eposzt, — mondotta Kardos.

Az egyes részletkérdéseket vizsgálva ugyanó túlszigorúnak minősítette Klaniczay azon megállapítását, hogy Zrínyi korában Szigetvár ostroma volt az egyetlen alkalmas téma egy nagy nemzeti eposz számára. Szerinte ugyanilyen jó epikus téma lett volna Eger védelme is, a szigeti ostromra főleg a családi hagyományok irányították Zrínyi figyelmét.

Feleslegesnek nyilvánította Kardos Tibor a Szigeti Veszedelem vallásos tónusának magyarázatát a disszertációban. Az eposzt elejétől végéig mélységes vallásos-morális szellem hatja át, s ez a XVII. században természetes. E vallásos elemeket „keresztény gépezetnek” nyilvánítani s csak mint az eposz formai elemét kezelni nem lehet, hiszen, mint azt Klaniczay is helyesen megállapította, a törökök és a keresztény civilizáció ellentéte a Szigeti Veszedelem alapvető eszmei mondanivalója. Borbála és Kumilla alakjában is a keresztény és pogány civilizáció ellentétét látja Kardos, nem pedig a népi erkölcs szembenállását a kizsákmányolók erkölcstelen világával.

Zrínyi prózai műveivel foglalkozva tagadta Kardos Tibor Klaniczay-nak azt a megállapítását, hogy Zrínyi a magyar világi tudományos próza megteremtője, s utalt néhány államelmélettel foglalkozó XVI. századi erdélyi szerzőre, akiket Klaniczay elmulaszt megemlíteni. Zrínyi latin kifejezésekkel tarkított prózai nyelvvel kapcsolatosan pedig hiányolta e nyelv társadalmi környezetének ismertetését.

Tolnai Gábor a Zrínyi levélírói tevékenységével foglalkozó részt találta igen szűkre szabottnak, holott szerinte a misszilis leveleknek általában s Zrínyi leveleinek különösen, igen nagy a nyelv- és stílustörténeti jelentőségük.

Tolnai Gábor és Elekes Lajos az opponensi vélemény befejező részében bírálta a disszertáció stílusát. Tolnai szerint Klaniczay stílusa nyugodt, tárgyilagos, de hiányzik belőle a művészi megjelenítő erő, s akadnak benne itt-ott pongyolaságok is. Elekes néhány pontatlan szóhasználatra hívta fel a figyelmet, valamint arra, hogy a könyv nem eléggé olvasmányos; különösen a sok idegen idézet az, ami fárasztóvá teszi.

*

Az opponensi vélemények elhangzása után a bírálóbizottság elnöke, Bóka László, Klaniczay Tibornak adta meg a szót, aki válaszában először is köszönetet mondott opponenseinek az alapos bírálatért, melyet egyes kérdésekben elfogadott, más kérdésekben viszont, fenntartva előbbi álláspontját, cáfolni igyekezett.

Opponensei véleményét kérdéscsoportok szerint rendezve, először is azokkal a megjegyzésekkel foglalkozott, amelyek műve keletkezésének objektív körülményeire és az ebből származó egyenetlenségekre vonatkoztak. Hét évi anyaggyűjtés és részletkutatások után 1952 elején fogott a Zrínyi-monográfia megírásához, s 1953 tavaszára készült el vele. A könyv írása közben volt az SzKP XIX. kongresszusa, melynek nyomán az irodalomtudományban is jelentős eredmények születtek, amelyeket disszertációjába csak utólagos javításokkal tudott részben beledolgozni.

A másik fő nehézség Klaniczay szerint a mű tárgyából fakadt. Zrínyi sokoldalú egyénisége szükségessé tette, hogy az irodalomtörténeti monográfia és a történelmi életrajz módszereivel egyszerre közeledjék a témához. Ez az eljárás Kardos és Tolnai szerint zavarta a disszertáció műfaji egységét, Elekes szerint pedig a Zrínyi-életmű arányainak helyes ábrázolását veszélyeztette.

Az opponensek bírálatát cáfolva Klaniczay a továbbiakban kifejtette, hogy nem műfaji egységre, hanem a Zrínyi-kép egységére kellett törekednie. Ha Zrínyi életműve nem fér be a műfaji keretekbe, akkor a kereteket kell átlépni, nem pedig Zrínyit megcsónkítani. Egységes Zrínyi-képet igyekezett alkotni és hőse tevékenységének egyes területeit jelentőségük arányában ábrázolta. Az író Zrínyi azért kapott nagyobb helyet a disszertációban, mert objektív jelentősége is nagyobb a katonáénál s a politikusénál, bár Zrínyi katonai és politikai érdemeit sem hanyagolta el (pl. az 1663-i őszi hadjárat méltatása). A disszertáció irodalomtörténeti jellege természetesen magával hozta, hogy önálló részletkutatásokat csak irodalmi téren folytatott, a történelem területén egyedül a horvát parasztfelkeléssel kapcsolatban vált elkerülhetetlenné új források felkutatása. — A könyv műfajával kapcsolatban még vitába szállt Kardos Tibornak azzal a megjegyzésével, amely az analitikus és szintetikus módszer együttes alkalmazását kifogásolta.

A továbbiakban Klaniczay Tibor elismerte, hogy néhány fontos kérdés hiányzik művéből. Ezek : Zrínyi velencei kapcsolatainak részletes feltárása, annak a szerepnek megvizsgálása, amelyet Zrínyi a horvát nép történetében játszott, és a Zrínyire vonatkozó szakirodalom összefoglaló értékelése s bírálata. E hiányosságokat a következőkkel mentette és magyarázta : A velencei kapcsolatok feltárásához alapos levéltári kutatás szükséges Velencében, erre pedig nem volt módja. Ugyancsak a forrásanyag elérhetetlensége miatt nem tanulmányozhatta részletesebben Zrínyi horvát történeti szerepét. Munkáját itt az is nehezítette, hogy a horvát nyelvet nem ismeri. — A Zrínyi-irodalmat összefoglaló fejezetben foglalkoznia kellett volna a polgári irodalomtörténetírás valamennyi irányzatával és jelentősebb képviselőivel ; ez olyan hatalmas munka, hogy szétfeszítette volna a jelen disszertáció kereteit, rövidebbre pedig nem lehetne fogni, mert az érintendő tudománytörténeti problémák jórésze még tisztázatlan.

Válaszának ezután következő második részében Klaniczay az opponensek néhány olyan észrevételével foglalkozott, amelyek könyve egészét, annak tárgyalásmódját s részben koncepcióját érintették.

Kardos Tibornak és Tolnai Gábornak válaszolva elismerte, hogy az európai háttér ábrázolása valóban nem kielégítő könyvében, mert nem jelleme meg világosan a Szigeti Veszedelem helyét az epozírodalom fejlődésében ; más összefüggésekben is legfeljebb annyit mutatott meg a korabeli Európából, amennyi Zrínyivel közvetlenül kapcsolatba hozható.

Részletesen foglalkozott ezután Klaniczay Zrínyi olasz tanulmányútjának kérdésével. Azt elismerte, hogy a beadott kéziratban az olasz tanulmányutat, éppúgy, mint Zrínyi grazi neveltetését, nem értékelte kellő mértékben ; a mű nyomtatásban megjelent változatában azonban, éppen Kardos Tibor lektori jelentése alapján, már módosította ezeket a fejezeteket, és ott kifejtett véleményének megváltoztatását most nem tartja szükségesnek. Azoknak a motívumoknak száma Zrínyi műveiben, amelyek olasz tanulmányútjának emlékeit tükrözik, igen kicsiny, s legnagyobb részüknek eredete bizonytalan. (Pl. a pisai Campo Santo freskójához hasonlólt itthon is láthatott ; a lehajló kereszt motívumát a hazai jezsuita iskolákban előadott Gualbertus komédiából is vehette stb.) Az itáliai hatásokat Zrínyi valószínűleg nem tizenhat éves korában, hanem később szerezte velencei útjain és ismerősein keresztül. Az olasz kultúra számos elemével megismerkedhetett Zrínyi itthon is, mint azt nem egy kortársánál látjuk. Kardos Tibor véleményével szemben utalt itt Klaniczay könyvének több helyére, ahol a spanyolellenes olasz irodalomnak Zrínyire gyakorolt hatásával foglalkozott, de hangsúlyozta, hogy arra nincsenek bizonyítékok, hogy e könyveket Zrínyi ifjúkori tanulmányútján szerezte be, ezért mindig akkor beszélt róluk, amikor hatásuk Zrínyi műveiben kimutatható. — Itt szólt Klaniczay a francia politikai irodalom hatásáról Zrínyire — melyre ő hívta fel először kellő nyomatékkal a figyelmet —, ennek elemzése némiképpen pótolhatja a másutt esetleg elnagyolt európai távlatot.

Ezután a műve kortörténeti részét ért bírálatokkal vitatkozott. Kifejtette, hogy az Elekes által hiányolt gazdaság- és társadalomtörténeti problémák tárgyalására olyan jellegű életrajz, mint az övé, nem alkalmas. Az irodalomtörténésztől Klaniczay szerint összefoglaló történeti értékelést nem lehet kívánni, különösen olyan korról kapcsolatban, ahol a történések még az előmunkálatokat is alig végezték el. Ilyen esetben az irodalomtörténeti, illetőleg

életrajzi monográfia szerzőjétől csak az kívánható, hogy az ábrázolt személyiség vagy irodalmi jelenség értékelése helyes legyen, s a Zrínyi-értékelés ellen Elekesnek sem voltak lényeges kifogásai. — Vitatkozott továbbá Elekes Lajosnak azokkal a megjegyzéseivel, amelyek a disszertációnak néhány történelmi részletmegállapítására vonatkoztak, részben a horvát parasztfelkeléssel, részben pedig a XVII. század közepének a Habsburgokkal szemben ellenzéki főúri csoportjával kapcsolatban. Klaniczay megállapításai tartalmát itt is fenntartotta, de ugyanakkor elismerte, hogy megfogalmazásuk esetleg félreérthető. — Cáfolta Elekesnek azt a megállapítását is, mely szerint helyenként forrásának befolyása alá került. Zrínyi szemléletének korlátaira mindenütt, ahol szükséges volt, igyekezett felhívni a figyelmet.

Ezután vitába szállt Kardos Tibornak azzal a bíráló megjegyzésével, hogy a monográfia Zrínyi-képe több ponton nem veszi eléggé figyelembe a történelmi valóságot. Ezzel kapcsolatban megvizsgálva Kardos egyes részletmegjegyzéseit, különösen sokat foglalkozott Zrínyi és nemesi-főúri környezete viszonyának kérdésével. Elutasította azokat a bíráló megjegyzéseket, melyek Zrínyi és osztálya politikai kapcsolatai értékelésére vonatkoztak, de azt a megállapítást elfogadta, hogy Zrínyinek és olvasóközönségének viszonyát nem tisztázta eléggé. A Szigeti Veszedelem hatása a maga korában Klaniczay szerint igen csekély volt; ennek okát a disszertáció nem tárja fel, és ez hiba. E hibát azonban csak a XVII. századi nemesség irodalmi ízlésének alapos ismeretében lehet majd kiküszöbölni, ami Klaniczay szerint az egykorú kéziratos költészet beható tanulmányozása útján érhető el. E munka elvégzése még a következő évek feladata. Ugyanezek a kutatások fogják majd lehetővé tenni Zrínyi népiességének pontosabb megismerését is.

Részben jogosnak érzi Klaniczay azt a bírálatot is, amely a Vitéz Hadnagy nyelve társadalmi környezetének meghatározását érte.

Zrínyi osztályhelyzetének meghatározása a disszertációban, Kardos Tibor állításával szemben, véleménye szerint világos.

Összefoglalva válaszában második részét, Klaniczay végül a következőket mondta: „... bár opponenseimnek a történelmi értékelésre vonatkozó számos észrevételének indokoltságát elismerem és köszönettel fogadom, egészében nem tudom elfogadni azt a megállapítást, hogy könyvem lényeges, vagy egyenesen fő hibájaként kellene megjelölni a történelmi valóság hibás ábrázolását.”

Válasza harmadik részében Klaniczay azokkal az ellenvetésekkel foglalkozott, amelyek Zrínyi műveinek, illetve a bennük levő eszméknek értékelésével kapcsolatosak.

Kardos Tiborral vitázva indokolta azt, hogy miért tárgyalja más módszerrel a Szigeti Veszedelem hazai és külföldi forrásait. A külföldi forrásoknál azt igyekezett bemutatni, hogyan veszi birtokba Zrínyi az egész európai eposzi hagyományt, a magyar forrásoknál pedig azt, hogy milyen úton jutottak el a katolikus Zrínyihez a XVI. századi reformáció hazafias és szociális gondolatai. A magyar reformáció gondolatait egyedül Magyarai István közvetítette Zrínyihez, az eposzi hagyomány közvetítésében viszont szerinte sem Marinónak, sem másnak nem volt ilyen egyedüli szerepe.

Magyar vonatkozásban bizonyítani kellett azt is, hogy Zrínyi idejére irodalmunkban létrejöttek egy eposz megírásának feltételei, ugyanennek bizonyítása a külföldi irodalmakkal kapcsolatban nem egy Zrínyi-monográfia feladata. Kardos ellenvetését csak annyiban hajlandó Klaniczay elfogadni,

hogy a Szigeti Veszedelem világirodalmi helyének pontosabb kijelölését elmulasztotta, s e feladat megoldásához valóban szükség lett volna az európai eposzirodalom fejlődésének felvázolására, de nem a Szigeti Veszedelem genezisével, hanem végső értékelésével kapcsolatban.

Zrínyi műve barokk jellegével azért foglalkozott oly keveset, mert az irodalmi barokk fogalmát a marxista tudomány még nem tisztázta. Emellett elismerte, hogy pl. Sík Sándor barokk-koncepciójának alaposabb bírálata nem értett volna a disszertációban.

Ugyancsak Kardos Tiborral vitázva védelmezi a továbbiakban Klaniczay azt az állítását, hogy Zrínyi korában Szigetvár ostroma volt az egyetlen alkalmas eposzi téma, s nem véletlen, hogy Eger ostromának témájából regény született és nem eposz.

Azt a kritikai megjegyzést, hogy nem magyarázta meg a Szigeti Veszedelemet mint eposzt, elutasítja, ugyanakkor elismeri, hogy az eposz létrejöttének szubjektív folyamatával keveset foglalkozott, de hivatkozik arra, hogy ezt az eljárást könyvében is megokolta (63—64. l.). A szubjektív folyamat rekonstruálása az említett hely szerint szinte lehetetlen, ugyanakkor, amikor az objektív logikai elemzés igen szép eredményekkel kecsegtet.

A Szigeti Veszedelem művészi és publicisztikai elemeinek arányáról szólva utal az eposzról írott rész zárófejezetére, ahol külön is összegezte, hogy mi volt tudatos a költőben s mi nem.

Kumilla és Borbála alakjának Kardos kifogásolta értelmezésével kapcsolatban elismerte, hogy itt Zrínyi valóban elsősorban a keresztény és mohamedán civilizáció ellentétét akarta bemutatni; ragaszkodik azonban Klaniczay ahhoz a megállapításához, hogy a két nőalakot Zrínyi a nép erkölcsi szemléletmódja szerint ábrázolja. A félreértés eloszlátása érdekében hangoztatja, hogy nem Delimán és Kumilla szerelmét, hanem Kumilla életmódját tartja a nép erkölcsi eszményeivel ellentétesnek.

Egyetért Elekes Lajosnak azzal a megállapításával, hogy a Szigeti Veszedelem népi jellege spontán jelenség; e népi jelleget azonban nemcsak abban látja, amiben Kardos Tibor, hogy ti. Zrínyi műveit össznépi érdekek szolgálatába állította, hanem olyan spontán elemekre is figyelmeztet Zrínyi műveiben, amelyek kizárólag a nép vágyait tükrözik, s határozottan szemben állnak a feudális osztály szemléletével.

A Szigeti Veszedelem nyelvvel kapcsolatban hangoztatta, hogy még sok a megoldatlan feladat, és további kutatások szükségesek.

A Szigeti Veszedelem vallásos jellegével kapcsolatban igyekszik eloszlátani azt a félreértést, amely közte és Kardos Tibor között fennállt. Teljesen egyetért Kardos Tiborral abban, hogy Zrínyi az eposz megírásakor szinte teljesen és kizárólag a keresztény vallás talaján állt. Nem Zrínyi világnézete, hanem az eposzi machina az, ami a keresztény és pogány elemeknek művészi igények szerint kialakult eklektikus gyűjteménye, bár a keresztény elem itt is túlsúlyban van.

Ezután a prózaművekkel kapcsolatos kérdésekre tért át Klaniczay. Kardos Machiavelli-értékelésével egyetért, s könyve megfelelő helyén Machiavellit a maga ellentmondásaival ábrázolta; a tézisekben természetesen nem volt mód a kérdést sokoldalúan jellemezni. A tacitista irodalmat alapjaiban reakciónak tekinti változatlanul, ami azonban nem jelenti azt, hogy az irányzat minden képviselőjének munkássága mindenestől reakciós volna.

A Kardos kifogásolta „nemzeti abszolutizmus” kifejezést azért hasz-

nálta, mert a történészek is azt használják. Egyébként az abszolutizmus dialektikus értékelésében egyetért Kardossal, könyvében sem mondott mást.

A Vitéz Hadnaggyal kapcsolatban utal a disszertációra, amelynek megfelelő fejezetében bizonyította, hogy a hasonló kompozíciójú művek a kor elméleti irodalmában az egyik általánosan elfogadott műfajt képviselik, s ezért mint egységes művet kell ezt tárgyalni.

A Vitéz Hadnagy előzményei között Szikszai Kovács Balázs vagy Baranyai Decsi János művét azért nem említette, mert ezeket Zrínyi a jelek szerint nem ismerte. Zrínyit, a publicistát — mondja a továbbiakban Klaniczay — így sem tette a disszertáció elszigeteltté, hiszen utalt a Bethlen Gábor-kori államelméleti irodalomra, a Mátyással foglalkozó humanistákra stb., mindazokra az ilyen természetű művekre, amelyeket Zrínyi ismert. Abban igazat ad Klaniczay Kardos Tibornak, hogy a Vitéz Hadnagyot az első magyar politikai elméleti műnek minősíteni elsiertett dolog.

Tolnai Gábor megjegyzésére válaszolva feltétlenül megvizsgálandónak tartja, hogy volt-e Zrínyinek kapcsolata a vallási türelem gondolatának korabeli polgári képviselőivel, bár a közvetlen kapcsolatot nem tartja nagyon valószínűnek.

Igazat ad Elekes Lajosnak abban, hogy Zrínyivel kapcsolatban polgári műveltségről nem beszélhetünk, csak ennek csíráiról, egyes elemeiről. Így már a disszertáció megállapítja, hogy a deizmus Zrínyinél csak csírájában jelentkezik, s lehet, hogy csak egyszerű irodalmi hatás.

A népfelség elvének Zrínyi-féle értelmezése, sajnos, hiányzik a könyvből — állapítja meg Klaniczay — ; ez a kérdés így további vizsgálatot érdemel. A közjó fogalmával kapcsolatosan felvetett kérdésre viszont azt válaszolja, hogy ezt Zrínyi a Machiavellitől átvett értelemben használja, s ezt könyvében pontosan meg is jelöli.

Utolsóelőtti kérdésként Tolnai Gábornak azzal a megjegyzésével foglalkozva, amely a levélíró Zrínyi bővebb méltatását hiányolta, Klaniczay kijelentette, hogy Zrínyinek, a levélírónak jelentőségét nem tartja olyan nagynak, mint Tolnai, azért, mert Zrínyi legfontosabb leveleit latinul írta. A kérdést ennek ellenére nem tartja elhanyagolandónak ; egyébként úgy érzi, az első lépéseket sikerült megtennie Zrínyi leveleinek vizsgálata terén, de a további kutatásokat még szükségesnek tartja.

Végül elismerte a könyve stílusát illető kritikák jogosságát, majd ismét megköszönve a hasznos észrevételeket, befejezte opponenseinek adott válaszát.

*

Az ezután szólásra következő Pais Dezső akadémikus röviden méltatta Klaniczay érdemeit Zrínyi nyelvének vizsgálatában, majd közölte, hogy ezirányban egyik nyelvészünk is folytat kutatásokat. Ezután Zrínyi nyelvjárásáról beszélt. Véleménye szerint az, hogy göcsejinek tekinthető-e vagy sem, ma még nem dönthető el, csak annyi kétségtelen, hogy délnyugatdunántúli. — E nyelvjárás Zrínyi korában is elég elszigetelt lehetett, s így az egykorú olvasóközönségnek is valószínűleg idegenszerűnek tűnt. További vizsgálata fontos feladat. Hasonlóképpen fontos feladatnak tekinti, Tolnai Gáborral egyetértve, a Zrínyi-levelezés vizsgálatát*.

Pais Dezső után Bán Imre kapott szót. Hozzászólásának ismer-

tetésétől itt eltekinthetünk, mivel azóta bizonyos bővítésekkel megjelent az ITK 1954. évf. 3. számában mint Klaniczay könyvével foglalkozó recenzió.

A hozzászólásokra adott válaszában Klaniczay Tibor Pais Dezső valamennyi megállapításával egyetértett. — Bán Imrének Zrínyi politikai tudatosodására vonatkozó kritikai megjegyzéseivel vitába szállt, fenntartva azt a véleményét, hogy a centralizáció igénye megvolt már Zrínyiben a Szigeti Veszedelem írásakor is, hiszen Machiavelli PrINCIPÉJÉT és a humanista Mátyás-irodalmat már ismerte. Ugyanakkor elismerte Klaniczay, hogy e gondolatok végleges, kikristályosodott formájukat csak később kapták, esetleg csak a Mátyás-tanulmány írása idején. Bán Imre további megjegyzéseire reflektálva elismerte, hogy Zrínyi politikai elképzeléseiről a vasvári béke utáni időben igen keveset tudhatunk, így a román fejedelemségekkel való összefogás terve is igen bizonytalan lehetett. Azt a megjegyzést is megfontolandónak tartotta Klaniczay, mely szerint a Szigeti Veszedelem eposzi machinájának pogány elemei nem állnak ellentétben a keresztény vallással, sőt abban a középkori vallásos, babonás elképzelésben gyökereznek, amely az antik isteneknek, mint démonoknak, létét elismerte. Teljesen egyetértett Bánnak azzal a véleményével, hogy a Szigeti Veszedelemet mint az irodalmi barokk megnyilvánulását is meg kell vizsgálni, s a barokk-kérdést minél előbb rendezni kell. — Végül igen érdekesnek találta azt a feltevést, amely a Szigeti Veszedelem „vízi óriás”-képét Zrínyi olasz útiélményeiből eredezteti.

*

Klaniczay Tibor válasza után ismét az opponensek kapták meg a szót. A jelölt válasza a maga egészében mindhárman elfogadták. Egyes részletkérdésekkel kapcsolatosan azonban mindegyikük fenntartotta korábbi nézetét. Így Tolnai Gábor ismét hangsúlyozta Zrínyi ifjúkori itáliai útjának fontosságát, a Zrínyi-levelezés jelentőségét, valamint azt a véleményt, hogy a vallási türelem kérdésében a további kutatások még konkrét eredményeket fognak hozni.

Kardos Tibor általában az olasz kapcsolatok elemzését nyilvánította még mindig kimerítetlennek, s a fiatal Zrínyi fejlődésrajzát sem érezte megnyugtatónak. Klaniczay szerinte nem vizsgálta eléggé alaposan Pázmány szerepét Zrínyi neveltetésében, az olasz úton szerzett benyomásokat, a fiatal Zrínyi Habsburg-pártiságát, majd ennek megingását. Megismételte Kardos azt a kifogását, hogy Klaniczay, legalábbis a disszerteráció kéziratváltozatában, tévesen antifeudálisnak minősíti Zrínyinek a horvát parasztlázadaskor tanúsított humanus, de lényegében még feudális magatartását. Ezután, részben Pais Dezsővel is vitatkozva, tagadta, hogy Zrínyi a nyelv és ízlés szempontjából elszigetelt helyzetben lett volna a kortárs nemesség között. — Különösen azzal nem ért egyet, ahogyan Klaniczay Marino és Zrínyi viszonyát megítéli. Marino szerinte Zrínyi számára lényegesen fontosabb az összes többi epikus példaképnél, mert stíluseszményt közvetít. Ezzel kapcsolatban ismételten hiányolja az irodalmi barokk kérdését. Érintette még Kardos Zrínyi és a nép viszonyát, különösen a kései dalmát humanista irodalom népies műfajainak kérdését, valamint azt a problémát is, hogy mennyiben epikus téma a Szigeti Veszedelem mellett Eger ostroma.

Elekes Lajos hozzászólásában Klaniczay monográfiájának műfaját elfogadta, azzal a megjegyzéssel, hogy a vele kapcsolatos félreértések

elkerülhetők lettek volna, ha a szerző elvi bevezetésben előre ismerteti célkitűzéseit. Ezután vitába szállt Klaniczay válaszában azzal a mondatával, mely szerint az irodalomtörténésznek a történettudománytól csupán a vizsgált személyek, illetve események értékelését kell átvennie, a történelmi elemzés nem lévén az ő feladata. A gyakorlatban Klaniczay Elekes szerint sokkal több történész-munkát végzett, mint amennyit e kijelentésében megkövetel. Egyébként ha az említett követelés megvalósulna, az igen veszélyes volna, mert elszakítaná az irodalmi anyagot az azt létrehozó társadalmi talajtól.

Mivel az elnök felszólítására — az idő előrehaladottságára való tekintettel — Klaniczay elállt az újabb választól, Elekes Lajos hozzászólásával a vita lezárult.

A vita alapján a bírálóbizottság Klaniczay Tibort egyhangúlag a doktori fokozatra javasolta.

A vitát összefoglalta:

Pirnat Antal